

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ

Наталія Самсоненко

DOI 10.31558/1815-3070.2019.37.4

УДК 811.161.1'36: 811.161.1'38

МОРФОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА РОДУ ТА РОДОВИЙ РИТМ
У РОСІЙСЬКОМОВНИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ НОВОГО ЧАСУ

У статті розглядається феномен згущення однотипних морфологічних форм у межах поетичного твору або його фрагмента, що призводить до формування морфологічної домінанти. Стверджується, що морфологічна домінанта роду є яскравим засобом актуалізації поетичних смислів, утворених за рахунок актуалізації значення маскулінності, фемінності або абстрактного поняття (не-особи), що виражені грамами чоловічого, жіночого та середнього роду відповідно. Доводиться, що в поетичних текстах може відбуватися взаємодія регулярно повторюваних морфологічних форм, що виражені різними членами тієї самої морфологічної категорії. У таких випадках спостерігається явище «морфологічного ритму». Родовий ритм не лише сприяє ритмізації поетичного тексту, але й є елементом формування й передачі певного поетичного смислу.

Ключові слова: морфологічна домінанта, категорія роду, селекція, згущення морфологічної форми, морфологічний ритм, поетичний текст.

Актуальність вивчення особливостей функціонування одиниць морфологічного рівня в поетичному мовленні та дослідження виражальних можливостей уживання нормативних форм у ліричних творах сьогодні визначається загальною антропоцентричною спрямованістю філологічних досліджень і зумовлюється завданнями сучасної лінгвопоетики. Усупереч наявності певних наукових здобутків із цього питання (наприклад, роботи Я. Гіна, О. Жолковського, Л. Зубової, І. Іонової, А. Мойсієнка, Н. Ніколіної, О. Ревзіної, О. Скоробогатової, Л. Черкасової та інших дослідників), феномен згущення однотипних морфологічних одиниць у структурі віршового тексту, що призводить до формування морфологічної домінанти та сприяє поетичному сенсотворенню у зв'язку з актуалізацією граматичних форм та значень, залишається в сучасній лінгвопоетиці та лінгвістиці тексту вивченим не послідовно.

Морфологічна домінанта як явище, що формує додатковий поетичний смисл, описана в роботі О. Скоробогатової (Skorobogatova, "Grammaticheskiye Znacheniya i Poeticheskiye Smysly..." 373–391). Аналіз поетичних текстів з різними типами морфологічних домінант дієслівних та іменних категорій на матеріалі російськомовної поезії XIX–XXI століть здійснено у роботі Н. Самсоненко (Samsonenko, "Morfolohichna Dominanta Poetychnoho Tekstu..." 5–15). Завданням цієї статті є спроба системного представлення домінантної родової форми як одного з видів згущення однотипних морфологічних форм у структурі ліричного твору або його фрагмента, а також висвітлення явища родового ритму як додаткового засобу ритмізації вірша та елемента поетичного сенсотворення.

У сучасній російській мові категорія роду реалізується на різних мовних рівнях: лексичному, морфологічному, словотвірному та синтаксичному. Вона охоплює «іменник, прикметник (а також прикметник-числівник та прикметник-займенник) та дієслово (форми минулого часу, форми умовного способу дії, дієприкметника) (переклад наш – Н. С.) (Muchnik 177). Для іменника рід є однією з основних категорій, але водночас однією з найбільш неоднорідних за лексико-граматичними властивостями, бо вона не є ні повністю лексичною, ні повністю граматичною. Основне її значення полягає у віддзеркаленні «об'єктивно наявного в позамовній дійсності поділу об'єктів за ознаками на позначення живих істот і статі» (переклад наш – Н. С.) (Revzina 18). Протиставлення за родом пов'язане зі значенням статі насамперед в іменників, що позначають живих істот. Ознаки на позначення живих істот і статі є визначальними при формуванні категорії роду в російській мові. На шкалі маркованості / немаркованості категорія роду становить двоступінчасту структуру. По-перше, маркована форма середнього роду протиставляється немаркованим словоформам чоловічого і жіночого роду за ознакою відсутності «уявлення про статево диференціацію і взагалі віднесеності до статі» (переклад наш – Н. С.) ("Russkaya Grammatika" 316). По-друге, жіночий рід протиставляється чоловічому як маркований, оскільки «виключає певну віднесеність до чоловічої статі, а чоловічий рід немаркований, допускаючи певну віднесеність до чоловічої статі (проте не виключаючи віднесеності до жіночої статі)» (переклад наш – Н. С.) ("Russkaya Grammatika" 317). Така диференціація відображає історію формування категорії роду в мові, коли спочатку всі об'єкти й особи поділялися на живе і неживе. Пізніше особи набули диференціації за ознакою чоловічої та жіночої статі і були протиставлені не особам, а саме неістотам, явищам природи, об'єктам, що створені руками людини.

Багато дослідників уважають, що категорія роду не належить до числа граматичних категорій із високим експресивним потенціалом. В. Лопатін відносить категорію роду разом із категорією відмінка до категорій, «оцінний потенціал яких є мінімальним» (переклад наш – Н. С.) (Lopatin 72), хоча й припускає реалізацію експресивного потенціалу за наявності певних умов. Проте із цією думкою не всі погоджуються (див. працю Khaliman 58–135), зауважуючи «факт вагомості значення родових форм у механізмах породження оцінного значення, що виразно і послідовно зреалізовуються у функційних стилях української мови, набуваючи у кожному з них певних варіацій» (Khaliman 72). У поетичному тексті, де кожен з мовних елементів є значущим, категорія

роду проявляє свої потенційні експресивно-стилістичні можливості вповні. О. Потебня підкреслював цю особливість: «Про те, чи має рід сенс, можна судити лише за тими випадками, де думці надана можливість на ньому зосередитися, тобто за творами поетичними» (переклад наш – Н. С.) (Potebnya 483).

Категорія роду в сучасній мові розподіляється на дві опозиції: *чоловічий – жіночий*, що пов'язано з ідеєю статі, і на *чоловічий, жіночий – середній*, що пов'язано з ідеєю позначення живих істот (Skorobogatova, “Grammaticheskiye Znacheniya i Poeticheskiye Smysly...” 117). Концентрація і переважання граем одного роду в поетичному тексті або його фрагменті призводить до формування родової домінанти. Серед зафіксованих прикладів суцільна родова домінанта (тобто домінанта, сформована граемами виключно одного роду) – рідкісне, можна сказати, унікальне явище (описаний, наприклад, вірш Юнни Моріц «Ладья», в якому «разом із лексичними засобами поетеса використовує засоби граматичні, зокрема родову домінанту, завдяки чому *ладья* набуває яскраво виражених жіночих рис» (переклад наш – Н. С.) (Kozlov 96).

Жіночий рід іменників є маркованим членом у родовій опозиції «чоловічий–жіночий», на відміну від граем чоловічого роду, які є немаркованими членами цього протиставлення, що пов'язано з формуванням категорії чоловічого роду, яка вживалася раніше для найменування осіб, котрі займаються різними видами суспільної та професійної діяльності, чого у певний час були позбавлені особи жіночої статі. Згущення маркованих жіночих родових форм у поетичних творах сприяє створенню експресивної морфологічної домінанти. Селекція граем жіночого роду в поетичному творі насамперед пов'язана з образом жінки й жіночності.

О. Потебня писав про те, що чоловічий і жіночий рід іменників на позначення неживих істот «для мови повсякденного (виділено автором – Н. С.) життя – форма, яка нічого не говорить» (переклад наш – Н. С.) (Potebnya 476), маючи на увазі те, що рід іменників на позначення неістот ніяк не пов'язаний з ідеєю статі. Але мова поезії, що націлена на персоніфікацію неживих істот і понять, визначає набір граматичних форм, із якими може бути пов'язаний головний мотив поетичного твору. Авторська селекція в деяких випадках «детермінує граматику смислів, а не правила сполучуваності чи способи граматичного оформлення речення» (Kalashnyk 645).

Для ілюстрації висунутих положень розглянемо вірш Марлени Рахліної «Есть вечерняя тоска...»:

<i>Есть вечерняя тоска,</i>	(ж. р.)
<i>убивающая в полночь.</i>	(ж. р.)
<i>Кто придет ко мне на помощь,</i>	(ж. р.)
<i>если смерть моя близка?</i>	(ж. р.)
<i>Как вечерняя звезда,</i>	(ж. р.)
<i>прожигающая небо.</i>	(сер. р.)
<i>«Быль все это или небыль?» –</i>	(ж. р. / ж. р.)
<i>плачет птенчик из гнезда.</i>	(ч. р. / сер. р.)
<i>Перед тем, как стану – пыль,</i>	(ж. р.)
<i>слышу звон на башне Спасской.</i>	(ч. р. / ж.р.)
<i>Слишком живо – если сказка.</i>	(ж. р.)
<i>Слишком жутко – если быль.</i>	(ж. р.)
<i>Можно ли таким птенцом,</i>	(ч. р.)
<i>несостарившимся, голым,</i>	(ч. р.)
<i>с неосмысленным глаголом</i>	(ч. р.)
<i>мне предстать перед Отцом?</i>	(ч. р.)

(Марлена Рахліна. «Есть вечерняя тоска...») (Rakhlina 95–96).

Морфологічною домінантою цього вірша є домінанта жіночого роду (11 граем жіночого роду, 5 – чоловічого та 2 – середнього). У перших трьох строфах переважають форми жіночого роду, в останній – форми чоловічого роду. Мотив туги, що представлений у початковій позиції вірша, є головним і зумовлює подальший вибір граем жіночого роду, адже туга в російській мовній картині світу розтлумачується як поєднання смутку й печалі з тривогою. Тобто мотив туги визначається низкою синонімічних понять, що також є іменниками жіночого роду, як і інші емоційні поняття і стани (*боль, страсть, радость, мука*). Причому ці поняття тісно пов'язані з концептом фемінності, оскільки виражають «слабкість, пасивність, чуттєвість», на відміну від концепту маскулінності, що виражає такі поняття, як «сила, активність, рішучість» (переклад наш – Н. С.) (Dubenko 210). В. Виноградова зазначає, що «при поетичному зіставленні слів однакової структури (за Р. Якобсоном – “схожість, накладена на суміжність”) яскравіше відчувається і їхня спільна семантична частина, і та, що відрізняється чи збігається за семантикою» (переклад наш – Н. С.) (Vinogradova 115). У цьому вірші домінантний ряд іменників жіночого роду переданий словформами *тоска – полночь – помощь – смерть – звезда – быль – небыль – пыль – башня – сказка – быль*, серед яких наявні поняття земного / тлінного (*тоска, полночь, Спасская башня, пыль, быль*) і потойбічного / нереального / далекого (*звезда, небо* (сер. р.), *сказка*), лексема *смерть* поєднує ці ряди. Дискретна граматична домінанта жіночого роду сполучається з іншим типом граматичної домінанти – домінантою однини, що в цьому поетичному тексті є суцільною і передає значення мотиву туги й самотності.

У творчості Марлени Рахліної поданий ще один яскравий поетичний образ – образ поезії, що є традиційним для російської літератури, причому у своїй не тільки лексичній, але й граматичній семантиці (вірш «Поэзия» (Rakhlina)). Поет, який живе словом, підносить поезію до рівня жіночої істоти, непостійної та примхливої, для якої важко підібрати назву (*А мы не знаем, как Ее назвать*). За відомостями «Словаря поэтических образов», образ поезії у російськомовній поезії тісно пов'язаний з образом жінки: «поетичне слово – жінка; поезія – донька

неба; вірш – дівчина; білий вірш – діва, яка не посміхається; поезія – дівка; поезія – жінка; поезія – Попелюшка» (переклад наш – Н. С.) (Pavlovich 651).

У Поетичному корпусі «Национального корпуса русского языка» (“Natsional'nyu Korpus Russkogo Yazyka”) образ поезії здебільшого подається в жіночому образі: «*любвонной страсти дочь*» (О. Сумароков), «*богиня всех народов*» (З. Буринський), «*позэзия – дева*», «*позэзия – земная / Сестра небесных молитвы*» (В. Жуковський), «*Я не дух, не чародейка, / Я поэзия сама!*» (Н. Некрасов), «*Прелестная, полунагая, / С венком на мраморе чела*» (С. Надсон), «*ПОЭЗИЯ – ИСТРЕПАННАЯ ДЕВКА*» (Д. Бурлюк), «*И с ней / Поэзия, сестра, осиротела*» (В. Иванов), «*Психея, Муза, Роза-недотрога, Поэзия иль попросту – душа*» (Н. Крандієвська), «*Поэзия – служанка праха*» (Д. Самойлов). Значно рідше зафіксовано приклади використання поезії як демонічного чи божественного начала: «*злой демон*» (О. Тимофеев), «*Поэзия есть бог в святых мечтах земли!*», «*Поэзия есть зверь, пугающий людей!*» (К. Фофанов). Варіації роду подаються в ліриці П. Васильєва («*Брат моя поэзия*»), де слово *брат* уживається у значенні ‘соратник, людина, близька за родом занять’ відносно іменника жіночого роду, а також у виразі «*Поэзия – дитя*» у В. Іванова, де іменник *дитя* називає недорослу особу без статевої ознаки.

Морфологічна домінанта жіночого роду, що у вірші Марлени Рахліної утворена шляхом згущення граем жіночого роду в межах текстового простору, є домінантою виділеною, такою, що сприяє створенню експресивного заряду віршового твору відносно формування й актуалізації значення фемінності. Морфологічна домінанта жіночого роду також сприяє актуалізації значення жіночності в іменників жіночого роду на позначення неістоти через використання прийому уособлення.

Концентрація граем чоловічого роду в межах певного текстового простору призводить до утворення морфологічної домінанти чоловічого роду, що в цілісній структурі поетичного твору актуалізує сему маскулітності на тлі зображення картини самотнього існування ліричного героя, призводить до асиметрії родового протиставлення через нейтралізацію гендерного сприйняття ліричного героя або антропоморфізує іменник чоловічого роду на позначення неістоти, надаючи йому якостей, що притаманні представникові чоловічої статі. Детальніше про морфологічну домінанту чоловічого роду й поетичні смисли, що вона передає, йдеться у роботі Н. Самсоненко (Samsonenko, “Morfologicheskaya Dominanta Muzhskogo Roda...” 6–31).

У сучасній російській мові середній рід «охоплює відносно незначну групу іменників» (переклад наш – Н. С.) (Muchnik 196). Тенденція до поступового зменшення кількості іменників середнього роду у XIX–XXI століттях зафіксована дослідниками. Переважну частину іменників середнього роду, за інформацією Й. Мучника, складають іменники, що позначають абстрактні предмети. Аналогічні показники стосуються іменників жіночого роду (Muchnik 204). Незважаючи на невеликий кількісний склад іменників середнього роду (близько 13 % (Muchnik 196)) у загальнолітературній мові, мова поезії активно використовує їхні потенційні можливості (див. праці Skorobogatova, «Grammaticheskiye Znacheniya i Poeticheskiye Smysly...», Skorobogatova, “Poetichnyu Potentsial Imennykh Hramatichnykh Katehoriy...”). Збільшується використання середнього роду і в розмовному стилі. Середній рід є виділеним за ознакою відсутності статевої диференціації в іменників на позначення істот і належить до маркованих членів морфологічної опозиції.

Домінанта середнього роду характерна як для окремих поетичних творів різних авторів, так і для індивідуальних поетичних систем. Наявність корпусу віршів із морфологічною домінантою середнього роду в ідіостилі певного автора свідчить про те, що ця властивість є відмітною характеристикою ідіостилу.

У творах Миколи Огарьова домінанта середнього роду є однією з характеристик ідіостилу. Проілюструємо на прикладі вірша «Они торжественны, минуты вдохновенья...» (Ogarev 39). Більшість граем цього вірша – грамеми середнього роду (*небо, сердце, вдохновенье, божественное* (субстантивованій прикметник) і слово *дитя* (за морфологічними характеристиками наближене до іменників середнього роду), *творенье*). Перші вісім рядків вірша вводять читача у світ натхнення й творчості як самостійних активних сил (*И вдохновенье говорит / И небо на душу низводит*). Друга частина вірша ілюструє творчість як результат творіння духовного й божественного начал (*Она божественным полна; И слово звучное ея – / Ее дитя, ее творенье*). У цьому творі також подана універсальна міфопоетична бінарна опозиція «небо–земля», що характерна для творчості багатьох поетів, зокрема і Миколи Огарьова. Така опозиція передає бачення ліричним героєм процесу натхненної творчості як вищої сили, що спускається до художника слова (*Как голос неба на земле; И небо на душу низводит / Она божественным полна*). Основна ідея *творчества* та *божественного вдохновения* в граматичному «каркасі» твору втілена через домінування іменників середнього роду.

Поєднання кількох пластів різнорідних граматичних форм разом із виразними можливостями інших мовних рівнів призводить до посилення й актуалізації основної ідеї твору. Як зауважила О. Леліс, «граматичні факти, у їхній текстовій єдності та взаємопроникненні із засобами інших мовних рівнів, маючи типізовану силу, силу взірця, аналогії, створюють у свідомості читача ту смислову перспективу, яка дозволяє поринути в підтекст» (переклад наш – Н.С.) (Lelis 133–134).

Один із віршів Юрія Кузнецова «Завижу ль облако в небе высоко...» (Kuznetsov 68) є яскравою ілюстрацією поєднання двох морфологічних домінант – домінанти середнього роду і суцільної домінанти однини. Граматична селекція і, як наслідок її прояву, згущення форм середнього роду та однини продиктовані головним мотивом вірша – мотивом самотності. З одного боку, цей мотив «пов’язаний з відбором граем однини і граматичною організацією одночислових сингулярних віршів із сингулярною граматичною домінантою» (переклад наш – Н. С.) (Skorobogatova, “Poetichnyu Potentsial Imennykh Hramatichnykh Katehoriy...” 340), з другого, – ключове абстрактне поняття самотність (*одиночество*), виражене іменником середнього роду, впливає на відбір інших граем середнього роду (*облако, небо, дерево, поле, одно, вечное* (субст. прикм.), *чистое* (субст. прикм.),

сердце). Головний мотив вірша виражений лексично (*Но русскому сердцу везде одиноко...*), а також виділений через уведення одного предмета (*облако*) в безмежний простір, що зображує висоту (*небо высоко*), ширину (*поле широко*).

Індивідуально-авторське уявлення щастя (*счастья*) як абстрактного поняття може впливати на селекцію морфологічних форм, як наприклад, у вірші Георгія Іванова «Над закатами и розами...» (Ivanov 51). Світосприйняття ліричного героя поділене на два простори: світ щастя і світ усього іншого: *Счастье наше долгожданное, / И другому не бывает*. Щастя зображується у вигляді благодатного вогню, що подарений вищими силами (*Наше счастье зажжено; Счастье нам от Бога данное*). Усе «інше» вважається, на протипагу щастю, удаванним, ірреальним (*Все другое – только музыка, / Отраженье, колдовство*), чужим та нерідним (*Или синее, холодное, / Бесконечное, бесплодное / Мировое торжество*). Грамеми середнього роду, що становлять основу морфологічної домінанти середнього роду, сприяють актуалізації ідеї вірша – ідеї щастя.

У поетичному тексті можемо спостерігати взаємозв'язок заголовка як структурного компонента тексту і основної текстової структури поетичного твору, що проявляється на всіх мовних рівнях, уключаючи морфологічний. На думку Н. Азарової, у поетичних творах низка назв «завдяки граматичним формам може бути віднесена до поетико-філософських текстів» (переклад наш – Н. С.) (Azarova 405). До таких назв авторка відносить «абстрактний іменник у називному відмінку, субстантивованій прикметник / дієприкметник, інфінітивні безособові (чи псевдобезособові) конструкції» (Azarova 405). У багатьох віршах Геннадія Айгі простежується чіткий зв'язок заголовкового комплексу із граматичною структурою вірша. Наприклад, у вірші «Сон-потепление» (Аугі) субстантивний біном, «означальним» компонентом якого виступає прикладка, складається зі стрижневого компонента сполучення (*сон*) і означального компонента (*потепление*), який передає ознаку «стрижневого» компонента сполучення.

Морфологічну домінанту твору формує середній рід іменників і граматично залежних прикметників (*местом потеплевшим, в месиве темном, продолжение, единство*), а також субстантивованих прикметників (*серого на менее серое*). Усі названі грамеми середнього роду характеризують єдиний компонент чоловічого роду – *сон*, що безпосередньо співвідноситься із заголовковим комплексом. Семантико-граматичний синкретизм субстантивного бінома, що є назвою твору, проєктується на його граматичний каркас: стрижневий компонент субстантивного бінома *сон* визначається комплексом характеристик, що виражені грамемами середнього роду (іменниками, субстантиватами, прикметниками). Таким чином, явище, що існує у свідомості автора, *сон-потепление*, виражається синкретичною морфосинтаксичною конструкцією і призводить до «категоріального зсуву, що має на меті закріпити чи віднайти потенційно наявний у свідомості середньо-чоловічий рід» (переклад наш – Н. С.) (Azarova 405). Морфологічна домінанта середнього роду сприяє актуалізації абстрактних понять, що виражені відповідними іменниками середнього роду. Повторення морфологічних форм призводить до посилення сприйняття лексичного рівня тексту та сприяє формуванню й передачі особливих поетичних смислів.

Поетичний текст, що надає широкі можливості для вираження значень не лише за допомогою лексичних засобів, але й граматичних, підсилює те чи те значення за участі комбінації і чергування однотипних морфологічних форм. Ми зафіксували віршові тексти, у яких відбувається взаємодія регулярно повторюваних морфологічних форм, що виражені різними членами тієї самої морфологічної категорії. У таких випадках спостерігаємо формування в тексті смислових опозицій або явища «морфологічного ритму» (термін О. Скоробогатової), що становить «хвилеподібне періодичне чергування певних морфологічних форм у структурі вірша або у його частині» (переклад наш – Н. С.) (Skorobogatova, “Grammatische Znamenija i Poeticheskiye Smysly...” 362). О. Скоробогатова вивчає як випадки, у яких морфологічний ритм охоплює частину вірша, так і випадки, у яких морфологічний ритм наявний у структурі всього тексту. Нас цікавить інший, більш рідкісний, випадок, коли відбувається суміщення декількох частотних членів однієї морфологічної категорії в межах одного текстового простору. Цей випадок цікавить нас тому, що в низці поетичних текстів спостерігаємо чергування фрагментів з різними домінантними формами поетичного твору, за якого морфологічні форми, виражені опозитними членами однієї морфологічної категорії, мають приблизно однакове кількісне співвідношення і своєю взаємодією у структурі поетичного твору створюють певне морфологічне чергування, що «виступає потужним додатковим засобом ритмізації і має певне семантичне й смислове навантаження, як і інші типи періодичних чергувань у структурі вірша» (переклад наш – Н. С.) (Skorobogatova, “Grammatische Znamenija i Poeticheskiye Smysly...” 362). Треба зазначити, що ми детально зупинимося лише на тих прикладах, коли морфологічний ритм тісно пов'язаний з тематико-композиційною структурою поезії та сприяє актуалізації граматичних значень. Морфологічний ритм відносно домінантних форм має два різновиди: 1) перший випадок спостерігаємо за ритмічного чергування форм, коли домінантою є власне співположення форм; 2) другий випадок, за якого відбувається чергування фрагментів, кожен з яких має свою домінантну одиницю.

Категорія рода, що є структурою з трьох частин, яка об'єднує значення та форми чоловічого – жіночого – середнього роду, у поетичному тексті може бути представлена не лише частотним превалюванням грамеми одного з трьох родів, але і їхнім протиставленням: «Домінанта, забезпечуючи “інтегрованість структури” (Р. Якобсон), визначає напрямок розгортання тексту, саме ж це розгортання пов'язане з **опозиціями**, що формуються в ньому (виділено Н. Ніколіною – Н. С.) (переклад наш – Н. С.) (Nikolina 19).

Найбільш частотною родовою опозицією, елементи якої періодично чергуються в поетичному тексті, є родова опозиція чоловічого й жіночого роду, що виражає два універсальних начала – чоловіче й жіноче. Ця універсальна опозиція наявна в багатьох поетичних творах, але здебільшого актуалізується лексичними засобами. Актуалізація гендерної опозиції морфологічними засобами – явище досить рідкісне, але яскраве, оскільки

дозволяє виявити додаткові смисли твору. Треба відзначити, що опозиція «чоловіче–жіноче» мотивує не лише гендерне протиставлення, але й у деяких випадках актуалізує універсальні опозиції «життя–смерть», «день–ніч», «світло–темрява» тощо.

Яскравими прикладами граматичного протиставлення за родом, за допомогою якого створюється певний родовий ритм, є вірші Марини Цветаєвої «Полюбил богатый бедную...» та Віри Павлової «Плач-конспект».

В одному з творів Віри Полозкової «Уходит от него. Динамить...» (Polozkova) домінують родова опозиція «чоловіче–жіноче» реалізує протиставлення *Я (жіноче)–ВІН*. Селекція грамам чоловічого й жіночого родів, що виражені іменниками (*природа, карьера, вера / мужчина, ангел-утешитель*), особовими займенниками (*от него, к нему в него, он, к нему*), указівним займенником (*тот*) і прикметниками (*дрянная, древняя, нутряная*), сприяє створенню гендерно забарвленої ситуації *Я (жінка) – ВІН (чоловік)*. Вірш побудовано за комунікативним зразком діалогу з вираженням раціональної поради піти, утекти від ситуації, що склалася в одного зі співрозмовників (1, 2; 5, 6; 9, 10 рядки), та аргументів іншого співрозмовника (ліричної героїні вірша), що ґрунтуються на інтуїтивному сприйнятті всього, що відбувається (3, 4; 7, 8, 11, 12 рядки). Синтаксичний паралелізм повторюваних рядків (*У меня к нему, знаешь, память; У меня в него, знаешь, вера; У меня к нему, знаешь, – детство*) сприяє реалізації ставлення ліричної героїні до зображуваного героя та загальної ритмізації вірша.

У вірші Олександра Кабанова «Вязнет колокол, мерзнет звонарь...» (Kabanov) чергування грамам чоловічого й жіночого родів є нерівномірним. «Хвилі» морфологічного ритму мають різний розмір. У першій строфі 4 грамеми чоловічого роду чергуються із грамемами жіночого роду:

<i>Вязнет колокол, мерзнет звонарь,</i>	ч. р. / ч. р.
<i>воздух – в красных прожилках янтарь,</i>	ч. р. / ч. р.
<i>подарите мне эту камю</i>	(ж. р.) ж. р.
<i>и проденьте цыганскую нить,</i>	(ж. р.) ж. р.
<i>я не знаю, по ком мне звонит,</i>	–
<i>и молчат по тебе не умею.</i>	–

Чергування грамам жіночого роду з грамемами чоловічого роду (*колокол, звонарь, воздух, янтарь / камю, цыганская нить*) актуалізує ідею життєвої гармонії чоловіка й жінки. Родовий ритм сприяє актуалізації категорії інтимізації, що в широкому розумінні є «лінгвостилістичною категорією, яка виявляє процес / намір за допомогою відповідних художніх засобів наблизити письменника до уявного читача і, відповідно, читача до особистості самого письменника чи його героїв» (Sytko 234).

Подальший морфологічний малюнок має меншу «частоту» морфологічних хвилеподібних коливань:

<i>Пусть на этой камее – живут,</i>	(ж. р.) ж. р.
<i>и за стеной стучит «Ундервуд»,</i>	ж. р. / ч. р.
<i>пусть на ней зацветает картофель,</i>	ж. р. / ч. р.
<i>и готовит малиновый зрэг –</i>	(ч. р.) ч. р.
<i>так, похожий на женщину, Бог,</i>	(ч. р.) / ж. р. / ч. р.
<i>на любимую женщину в профиль.</i>	(ж. р.) ж. р. / ч. р.

Різна «частота» хвилеподібних коливань родового ритму в першій і другій строфі також може свідчити про поступове зближення ліричного героя з об'єктом його опису. У першій строфі двохвильове чергування роду підтримує розмитість уявного образу: *я не знаю, по ком мне звонит, / и молчат по тебе не умею*. У другій строфі чотирьохвильове коливання роду актуалізує ступінь інтимізації, що збільшується: *так, похожий на женщину, Бог, / на любимую женщину в профиль*. Чергування грамам чоловічого й жіночого родів, яке є додатковим морфологічним засобом ритмізації, сприяє передачі почуття туги ліричного героя вірша за коханою жінкою.

У поетичному тексті згущення однотипних грамам, що призводить до формування морфологічної домінанти, сприяє актуалізації того чи того значення, вираженого художніми засобами. Домінанти чоловічого, жіночого і середнього роду, які ми виділяємо, є домінантами насамперед значення, оскільки в текстах цього типу актуалізується значення маскулінності, фемінності або абстрактного поняття (не-особи), що виражене грамемами середнього роду, а форми роду у слів різних граматичних розрядів виражаються по-різному. Морфологічна домінанта чоловічого і жіночого роду часто поєднується з прийомом уособлення для актуалізації ідеї маскулінності / фемінності іменників на позначення неживих істот відповідного роду, чоловічого або жіночого. Домінанта чоловічого роду є невиділеною, фоновою, а жіночого чи середнього, навпаки, – виділеною, експресивною.

Ритм, що є властивим віршованому тексту, може бути виявлений на всіх рівнях його організації, на граматичному рівні, зокрема. Родовий ритм домінують форм у структурі поетичного твору здебільшого відображає універсальну біологічну опозицію «чоловічий–жіночий», що може актуалізувати як значення протилежності, так і ідею гармонійного об'єднання чоловічого й жіночого. Родовий ритм не лише сприяє ритмізації поетичного тексту, але й є елементом формування й передачі поетичного смислу.

Дослідження відкриває перспективи подальшого всебічного вивчення різних типів морфологічних домінант поетичного тексту та висвітлення явища ритмізації морфологічних одиниць як структурної характеристики ліричного твору, яка має певне смислове навантаження.

References

1. Azarova, Nataliya. *Yazyk Filosofii i Yazyk Poezii – Dvizheniye Navstrechu (Grammatika, Leksika, Tekst) (The Language of Philosophy and the Language of Poetry – the Movement Towards (Grammar, Vocabulary, Text))*. Moskva: Logos / Gnozis, 2010. Print.
2. Vinogradova, Valentina. “Vzaimodeystviye Slovoobrazovaniya i Drugikh Sfer Yazyka v Poeticheskoy Rechi (The Interaction of Word Formation and Other Language Areas in Poetic Speech)”. *Osnovnyye Tendentsii Razvitiya Poeticheskogo Yazyka XX–XXI v.v. Yazykovyye Urovni i ikh Vzaimodeystviye (The Main Trends in the Development of the Poetic Language of the XX–XXI centuries. Language Levels and their Interaction.)*. Moskva: Izdatel'skiy Tsentr «Azbukovnik», 2015. 108–155. Print.
3. Dubenko, Olena. “Kontsepty «Maskulinnist'» i «Feminnist'» u Frazеolohichnykh Kartynakh Svitа Anhliys'koyi ta Ukrayins'koyi Mov (Concepts of "Masculinity" and "Femininity" in Phraseological Pictures of the World in English and Ukrainian Languages)”. *Mova i Kul'tura (Naukovyy Zhurnal) (Language and Culture (Scientific Journal))* 15. Vol. VI (160). (2012): 208–213. Print.
4. Kalashnyk, Volodymyr, and Mykola Filon. “Znachennya i Smysl Poetychnoho Slova v Linhvistychnomu Vymiri (Meaning and Sense of the Poetic Word in Linguistic Terms)”. *Visnyk Kharkivs'koho Natsional'noho Universytetu Imeni V.N. Karazina. Seriya «Filolohiya» (Bulletin of Kharkiv National University named after V. Karazin. Series "Philology")* 60 (1) (2010): 643–647. Print.
5. Kozlov, Yevgeniy. “Olitsetvoreniye v Poezii Yu. Morits i B. Akhmadulinoy (Personification in the Poetry of Yu. Moritz and B. Akhmadulina)”. *Naukovі Zapiski KHNPU im. G. S. Skovorody (Scientific Notes of KHNPU named after G. S. Skovorody)* 1 (83) 2016: 89–101. Print.
6. Leelis, Yelena. “Grammaticheskoye Yedinstvo Khudozhestvennogo Teksta kak Sredstvo Realizatsii Yego Smyсловoy Struktury (Grammatical Unity of the Fictional Text as a Means of its Semantic Structure Implementation)”. *Vestnik UdmGU (Bulletin of UdmGU)* 5–4 (2012): 130–135. Print.
7. Lopatin, Vladimir. “Otsenka kak Ob'yekt Grammatiki (Evaluation as a Grammar Object)”. *Russkiy Yazyk: Problemy Grammaticheskoy Semantiki i Otsenochnyye Faktory v Yazyke (Vinogradovskiyе Chteniya XIX–XX / In-t Rus. Yaz. RAN) (The Russian Language: Problems of Grammatical Semantics and Evaluative Factors in the Language (Vinogradov's Readings XIX–XX / Inst. Rus. Lang. RAS))*. Moskva: Nauka, 1992. 70–75. Print.
8. Muchnik, Iosif. *Grammaticheskiye Kategorii Glagola i Imeni v Sovremennom Russkom Literaturnom Yazyke (Grammatical Verbal and Nominal Categories in Modern Russian Literary Language.)*. Moskva: Nauka, 1971. Print.
9. Nikolina Natal'ya. *Filologicheskyy Analiz Teksta (Philological Text Analysis)*: Ucheb. Posobiye Dlya Stud. Vyssh. Ped. Uchebnykh Zavedeniy. Moskva: Izd. Tsentr «Akademiya», 2003. Print.
10. Pavlovich, Nikolay. *Slovar' Poeticheskikh Obrazov: Na Materiale Russkoy Khudozhestvennoy Literatury XVIII–XX vekov (Dictionary of Poetic Images: A Case Study of Russian Fiction of XVIII–XX centuries)*. Moskva: Editorial URSS, 2007. Vol. 1. Print.
11. Potebnya, Aleksandr. *Iz Zapisok po Russkoy Grammatike (From Notes on Russian Grammar)*. Moskva: Prosveshcheniye, 1968. Vol. 3. Ob Izmenenii Znacheniya i Zamenakh Sushchestvitel'nogo (About the Change of Meaning and Substitutions of the Noun). Print.
12. Revzina, Ol'ga. “Osnovnyye Cherty Struktury Ggrammaticheskoy Kategorii Roda (The Main Features of Gender Category Structure)”. *Slavyanskoye i Balkanskoye Yazykoznanіye. Problemy Morfologii Sovremennykh Slavyanskikh i Balkanskikh Yazykov (Slavic and Balkan Linguistics. Problems of Morphology of Modern Slavic and Balkan Languages)*. Moskva: Nauka, 1976. 4–24. Print.
13. *Russkaya Grammatika (Russian Grammar)*. Edd by Vilma Barnetova, Helena Belickova-Krizkova, Oldfich Leska, Zdena Skoumalova, Vlasta Strakova. Praha: ACADEMIA PRAHA, 1979. Vol. 1. Print.
14. Samsonenko, Nataliya. “Morfologicheskaya Dominanta Muzhskogo Roda v Russkoy Poezii (Morphological Dominant of the Masculine in the Russian Poetry)”. *Russkaya Filologiya. Vestnik Khar'kovskogo Natsional'nogo Pedagogicheskogo Universiteta imeni G. S. Skovorody (Russian Philology. Bulletin of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University)* 4(59) (2016): 6–31. Print.
15. Samsonenko, Nataliya. “Morfolohichna Dominanta Poetychnoho Tekstu (Na Materiali Rosiys'komovnoy Poeziyi XIX–XXI stolit') (Morphological Dominant of Poetic Text (A Case Study of the Russian Language Poetry of the XIXth–XXIst centuries))”. Diss. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical U, 2018. Abstract. Print.
16. Syrko, Iryna. “Katehoriya Intymizatsiyi: Tradytsiyni i Novitni Aspekty Interpretatsiyi (Category of Intimisation: Traditional and the Newest Aspects of Interpretation)”. *Young Scientist* 4.3(44.3) (2017): 233–236. Print.
17. Skorobogatova, Yelena. *Grammaticheskiye Znacheniya i Poeticheskiye Smyslы: Poeticheskyy Potentsial Russkoy Grammatiki (Morfologicheskkiye Kategorii i Leksiko-Grammaticheskiye Razryady Imeni) (Grammatical Meanings and Poetical Senses: Poetical Potential of Russian Grammar (Morphological Categories and Lexico-Grammatical Classes of Noun))*. Kharkov: NTMT, 2012. Print.
18. Skorobogatova, Yelena. “Chuzhoy Mir (Irreal'nost') i Kolebaniya Grammaticheskogo Roda v Fol'klore i Russkoy Avtorskoy Poezii Novogo Vremeni (Alien world (Irreality) and Grammatical Gender Fluctuations in Folklore and Russian Author's Poetry of the New Time)”. *Literatura v Kontekste Kul'tury: Zb. Nauk. Prats' (Literature in the Context of Culture: Coll. of Scient. Works)* 22(2) (2012): 273–278. Print.
19. Skorobogatova, Olena. *Poetychnyy Potentsial Imennykh Hramatychnykh Katehoriy (Na Materiali Rosiys'koyi Poeziyi XIX–XXI stolit') (Poetic Potential of Nominal Grammatical Categories (as a Sase of Study of Russian Poetry of the XIX–XXI centuries))*. Diss. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical U, 2015. Print.

20. Khaliman, Oksana. *Morfologichni Zasoby Vyrzhennya Katehoriyi Otsinky v Suchasniy Ukrayins'kiy Movi: Rid i Chyslo (Morphological Means of Expressing the Category of Evaluation in Modern Ukrainian Language: Grammatical Gender and Number)*. Diss. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical U, 2010. Print.

List of Sources

1. Aygi, Gennadiy. *Stikhotvoreniya (Poems)*. URL: <http://modernpoetry.ru/main/gennadiy-aygi-stikhotvoreniya>. Web. 15 October 2013.
2. Ivanov, Georgiy. *Chto-to Sbudetsya (Something Will Come True)*. Moskva.: Eksmo, 2011. Print.
3. Kabanov, Aleksey. *Stikhi 2008 Goda (Poems of the Year 2008)*. URL: <http://modernpoetry.ru/main/aleksandr-kabanov-stihi-2008-goda>. Web. 14 March 2015.
4. Kuznetsov, Yuriy. *Stikhotvoreniya (Poems)*. Moskva: Eksmo, 2011. Print.
5. *Natsional'nyy Korpus Russkogo Yazyka (National Corps of the Russian Language)*. URL: <http://ruscorpora.ru/search-poetic.html>. Web. 27 June 2015.
6. Ogarev, Nikolay. *Stikhotvoreniya i Poemy (Poetry and Poems)*. Leningrad: Sov. Pisatel', 1956. Print.
7. Polozkova, Vera. *Nepoemaniye (Misunderstanding)*. URL: <http://modernpoetry.ru/contemporary/vera-polozkova-nepoemanie>. Web. 14 Oct. 2016.
8. Rakhlina, Marina. *Poteryavshiyesya Stikhi: Kniga Stikhov (Lost Poems: A Book of Poems)*. Khar'kov: Folio, 1996. Print.

MORPHOLOGICAL DOMINANT OF GENDER AND GENDER RHYTHM IN RUSSIAN-LANGUAGE POETIC TEXTS OF NEW TIME

Nataliia Samsonenko

Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

Abstract

Background: Nowadays the actuality of the study of morphological units functioning in the poetic speech and the investigation of the expressive potential of normative grammatical forms usage in poetic texts is determined by general anthropocentric orientation of philological researches and predetermined by the tasks of modern linguopoetics. The problem of the functioning of the same type morphological forms in the piece of poetry still remains insufficiently studied. An advanced direction of modern linguopoetics is the one that considers the phenomenon of concentration of similar morphological forms within a particular text space or its fragment and leads to the formation of the morphological dominant, by which we mean the predominant morphological form in the text and / or the grammatical meaning created by the juxtaposition of forms, which are frequent in the text and related to its content.

Purpose: The purpose of the paper is to describe the predominant grammatical gender form as one of the types of the similar morphological forms concentration within the structure of the poetic text or its fragment, as well as to investigate the phenomenon of gender rhythm as an additional technique of poem rhythmisation and as an element of poetic sense formation.

Results: The concentration of the same type morphological forms within the piece of poetry is based on the author's selection and leads to the formation of the morphological dominant which is related to the content of the lyrical text. We single out dominants of male, female, and neuter gender, which are mainly dominants of the meaning, since they actualise the meaning of masculinity, femininity, or abstract notion (non-person), expressed by grammemes of neuter gender. The morphological dominant of male and female gender is often combined with personification technique, actualising the idea of masculinity / femininity of nouns that denote inanimate beings of the corresponding gender, male or female. Female and neuter gender dominants are highlighted and more expressive, comparing to the dominant of male.

The rhythm which is peculiar to the poetic text can be found at all levels of its organization, particularly at the grammatical level. Gender rhythm of dominant forms in the structure of the poem reflects universal biological opposition of "male – female", which can actualize both the meaning of opposition / contrariety and the idea of harmonious beginning, uniting male and female. Gender rhythm not only promotes the rhythmization of poetic text, but also serves as an element of the poetic meaning formation and transmission.

Discussion: The concentration of the same type gender forms in the Russian-language poetic text or its fragment leads to the formation of the dominant of gender. This technique is one of the means of the creation of an additional expressive effect of the poem. The gender rhythm of dominant forms promotes the rhythmization of the poetic text and serves as an element of the poetic meaning expression. The prospect of the further research implies the study of various types of verbal and nominal morphological dominants of the poetic text and the investigation of the phenomenon of morphological units rhythmization as a structural characteristic of the lyrical work having a certain semantic value.

Key words: morphological dominant, gender category, selection, condensation of morphological form, morphological rhythm, poetic text.

Vitae

Nataliia Samsonenko is a Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. Her areas of research interests comprise poetic grammar and linguopoetics.

E-mail (correspondence): samsonenko.nataliia@gmail.com

Надійшла до редакції 1 березня 2019 року.